

Розширювалися книжкові фонди бібліотеки інституту, які в цей час нараховували 105 тис. книг і забезпечували студентів необхідною літературою.

У 1935 році відбувся перший випуск дипломованих фахівців (із захистом диплому) – 66 інженерів-механіків с.-г. виробництва. Цього року контингент студентів нараховував уже близько 1000 осіб.

Поступово інститут став визначним центром у галузі наукових досліджень. За підсумками наукової роботи, наприкінці 30-х років ХХ ст. ХІМЕСГ вийшов на друге місце серед ВНЗ Харкова, поступаючись тільки Харківському державному університету.

Із 1931 по 1941 рр. інститут випустив понад 1000 інженерів-механіків, 168 інженерів-педагогів (педагогічне відділення в інституті було відкрито в 1938 році), підготував і перепідготував близько 2000 механіків, трактористів і комбайнерів. У 1939 році обком Ради вищих навчальних і наукових закладів на розширеному Пленумі ухвалив вважати ХІМЕСГ одним із кращих ВНЗ Харкова і нагородив його Почесною грамотою.

Обсяги статті не дозволяють проаналізувати всі аспекти становлення інституту в 30-ті роки ХХ ст., проблеми і труднощі, що доводилося переборювати колективові в процесі становлення нового інституту. Ці труднощі значною мірою породжувалися самою більшовицькою реформою, що була спрямована на перетворення підготовки кадрів у складову частину адміністративно-командної планової системи, яка формувалася. Система терору і соціально-класового регулювання, яка складалася в цей час, стала специфічною формою радянського державного керування, значно ускладнювала процес становлення нового вищого навчального закладу.

І. О. Андрухів

ЗАХОДИ ОРГАНІВ ВЛАДИ ПРОТИ ВПЛИВУ РПЦ ТА «ЗАЛИШКІВ УНІАТСТВА» НА ТЕРЕНАХ СТАНІСЛАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ В 50-х рр. ХХ ст.

Невід'ємною складовою політики радянської влади в західних областях України в 50-х рр. ХХ ст. була ліквідація так званих «залишків уніатства», ліквідованої в 1946 р. Української греко-католицької церкви (УГКЦ) та обмеження релігійного впливу на віруючих Російської православної церкви (РПЦ). Така політика була закономірною, оскільки спиралася на історичний досвід як російського царизму з ліквідації УГКЦ на теренах Російської імперії за ухвалою Полоцького «возз'єдначного» собору 12 лютого 1839 р., так і на досвід атеїстичної роботи з часу приходу до влади більшовиків.

Наукове дослідження цієї теми частково знайшло своє відображення в 50 – 80-х рр. ХХ ст. у працях українських дослідників в діаспорі (США, Канаді), які передусім торкалися питання правових підстав та канонічності ліквідації УГКЦ, а також переслідування підпільних уніатських священників та чернецтва УГКЦ, які не «возз'єдналися» з РПЦ. Авторами є здебільшого священнослужителі й церковні історики [1]. Їхню увагу, головним чином, привертає проблема церковної канонічності розколотих частин Православної церкви в Україні, ліквідації УГКЦ та скасування в 1946 р. умов Берестейської унії.

Російські дослідники, зокрема М. Одинцов, М. Шкаровський [2] оцінюють українські події церковної історії з позицій російського православ'я, не заглиблюючись в особливості історичних умов.

Значний внесок у дослідження даної проблеми зробили українські історики І. Білас, М. Береславський, В. Єленський, О. Лисенко, В. Марчук, В. Сергійчук [3], праці яких ґрунтуються на матеріалах українських архівів. Однак у їхніх наукових розвідках питання особливостей регіонального релігійного життя, зокрема на теренах Станіславської (з 1962 р. – Івано-Франківська) області, розглядається оглядово, без глибокого аналізу, а увага, як правило, акцентується на діяльності так званої катакомбної УГКЦ.

Автор цієї статті поставив за мету розкрити характер, механізм і методи стримуючих заходів радянсько-партійних органів влади, спрямованих не лише проти «залишків уніатства», але й проти зростаючого впливу РПЦ серед віруючих на теренах Станіславщини, проаналізувавши наслідки, до яких вони призвели.

Слід зазначити, що заходи, здійснювані радянською владою у сфері релігійних культів, мали свої особливості на теренах області, оскільки проходили у складних соціально-політичних умовах, зумовлених як збройною боротьбою ОУН-УПА проти радянської влади, так і невдоволенням більшості населення ліквідацією УГКЦ. Щодо збройного опору, то його вдалося придушити на теренах області лише в першій половині 50-х рр. [4, 17]. У той же час повністю ліквідувати «залишки уніатства» в особі «невозз'єднаних» священників та представників чернецтва УГКЦ органам влади та силовим

1. Див. 150 лет Харьковскому ордену трудового Красного Знамени сельскохозяйственному институту им. В.В. Докучаева. 1816 – 1966. Труды Харьковского с.-х. института им. В.В. Докучаева. – К., 1966. – Т. 50; Фурсенко И.Д. Харьковский ордену трудового Красного Знамени сельскохозяйственный институт им. В.В. Докучаева. – К., 1968.
2. Харьковский институт механизации и электрификации сельского хозяйства. – М., 1980.
3. Шлях освіти. – 1930. – №3.
4. Державний архів Харківської області (далі – ДАХО). – ФП. 20. – Оп.1. – Спр.99.
5. За соціалістичну перебудову. – 1930. – 17 серпня.
6. Правда. – 1933. – 6, 11 березня.
7. ДАХО. – ФП. 45. – Оп. 3. – Спр. 76.
8. ДАХО. – ФР. 408. – Оп. 8. – Спр. 1903.
9. ДАХО. – ФР.408. – Оп.8. – Спр. 1797. – Т. 1.
10. ДАХО. – ФР. 5945. – Оп.1. – Спр.2.
11. ДАХО. – ФП. 99. – Оп.1. – Спр. 8.
12. ДАХО. – ФП. 69. – Оп. 1. – Спр. 196.
13. ДАХО. – ФП. 45. – Оп. 1. – Спр. 153.
14. ДАХО. – ФП.45. – Оп.1. – Спр.141.
15. ДАХО. – ФП. 99. – Оп. 3. – Спр. 120.
16. ДАХО. – ФП. 69. – Оп. 1. – Спр. 261.

структурам так і не вдалося. За словами уповноваженого Ради в справах релігійних культів при РМ УРСР К. Полонника, який у грудні 1959 р. інспектував Львівську, Станіславську та Тернопільську єпархії, побачене ним «примушує зробити висновок, що ієрархи православної церкви мало що зробили, щоб знищити властиві уніатській церкві риси войовничого католицизму і українського націоналізму, навпаки, вони їх зберігають... В багатьох православних церквах досі зберігаються властиві католицькому культу предмети й обряди, пропагуються націоналістичні емблеми...». Якщо врахувати те, що понад 80 % священників були колишніми уніатами, то, підсумовував К. Полонник, «не важко уявити собі ту ідеологічну і політичну шкоду, що її завдають інтересам нашої партії ці священнослужителі своїм щонедільним демонструванням бандерівських прапорів, не кажучи вже про те, що з ласки патріархії та її представників в областях вони широко поставили і вправно ведуть масову релігійну пропаганду» [5, 334–335]. Так, у Станіславській області наприкінці 50-х рр. проживало понад 80 «невозз'єднаних» греко-католицьких священників та ченців, із яких 29 повернулися в область після звільнення з місць ув'язнення, де відбували покарання як «вороги народу» в 1944–1956 рр. [6, 120].

Крім духовенства, категорично відмовлялися приймати православну віру і 18 сільських громад, де, незважаючи на заборону, час від часу відбувалися богослужіння, які нелегально проводили «невозз'єднані» уніатські священники [7, 69–74; 8, 1–2].

Особливість релігійної ситуації в області полягала і в тому, що, захопившись переслідуванням підпільних «уніатів», місцеві органи влади менше уваги приділяли діяльності РПЦ, це дало їй можливість значно зміцнити своє становище та посилити вплив на вірян. У постанові ЦК КПРС від 7 липня 1954 р. «Про великі недоліки в науково-атеїстичній пропаганді і заходи щодо її поліпшення» з цього приводу відзначалося, що РПЦ та різні релігійні секти «суттєво поживили свою діяльність, зміцнили свої кадри, гнучко прилаштовуються до сучасних умов, посилено поширюють релігійну ідеологію серед відсталих верств населення» [9, 70]. Наприклад, із 689 греко-католицьких релігійних громад, що діяли на Станіславщині до Львівського собору, наприкінці 1958 р. як православні перебували на обліку в уповноваженого в справах РПЦ при облвиконкомі 646. І лише 8 громад самоліквідувалося і було знято з реєстрації [5, 343].

Збільшення кількості православних громад непокоїло як уповноваженого, так і Раду в справах РПЦ. В одній з доповідних записок він підкреслював, що перш ніж уживати заходів, «щоб не зміцнювалась православна церква», необхідно застосувати ефективні «шляхи з якнайскорішої ліквідації залишків

унії». І лише ліквідувавши нелегальну діяльність уніатів, можна буде спрямувати всі доступні форми й методи «проти релігії взагалі і проти православної церкви» зокрема [7, 108].

Таким чином, зміцненням свого становища на теренах області в 50-х рр. РПЦ фактично повинна завдячувати «невозз'єднаним» уніатам, які прийняли на себе основний удар місцевих радянсько-партійних органів влади.

Про посилення впливу РПЦ на вірян у 50-х рр. переконливо свідчить як зростання грошових доходів Станіславської єпархії, так і відносно стабільна кількість релігійних треб (послуг), які офіційно надавали священники вірянам. Так, якщо в 1951 р. прибуток єпархії становив 2319 тис. крб., у 1957 р. – 4332 тис., то у 1958 р. – 4792 крб. [7, 67]. Щодо релігійних послуг, то вони мали таку динаміку [10, 21]:

Таблиця 1

Роки	Народилося дітей і зареєстровано в ЗАГСах	Хрещено	Зареєстровано шлюбів у ЗАГСах	Відбулося вінчань	Померло	Поховано за релігійним обрядом
1950	24537	15956	9640	6096	10996	5965
1954	24977	16643	10217	5482	11312	6380
1957	26259	16352	12351	5692	10126	6656
1958	27826	16402	12672	5276	9182	6703

Якщо ж врахувати, що при шлюбі та хрещенні дітей брало участь ще як мінімум четверо молодих людей у віці 30–35 років (свідки й куми), то офіційно в релігійних обрядах щороку брало участь понад 90 тис. осіб.

Оскільки в західних областях УРСР зберігався високий відсоток релігійної обрядності, в якій значну частку становила молодь, у тому числі й учнівська, то в середині 50-х рр. партія й уряд звернули увагу на «відлучення дітей від церкви». У цьому були задіяні партійні, комсомольські організації, педагогічні колективи, батьківська громадськість, а також уповноважені в справах РПЦ в областях. Крім пропагандистських форм, застосовувалися і силові методи, як проти батьків, окремих із яких навіть позбавляли батьківських прав, а також проти священників. Так, благочинний Городенківської благочинії (деканату) Станіславської єпархії Березюк був знятий уповноваженим з реєстрації лише за те, що в червні 1958 р. провів у церкві обряд першого Причастя, в якому взяло участь 40 дітей. Священника Лашківа з с. Залукви Галицького району було переведено в іншу парафію, оскільки хотів створити при церкві дитячий хор [8, 96].

Низка постанов, наказів, розпоряджень, спрямованих на ліквідацію «залишків уніатства» та обмеження впливу РПЦ було прийнято в 1958–1959 рр. Радою в справах РПЦ при РМ СРСР та УРСР, ЦК КПРС і КПУ, РМ СРСР і УРСР. Так, у 1958 р. рішенням Ради в справах РПЦ при РМ СРСР було заборонено священникам проводити св. таїнства Хрещення і

Вінчання без реєстрації шлюбу в загсі та новонародженого [8, 17].

У квітні 1959 р. та ж Рада відновила обов'язкову реєстрацію членів виконавчого органу церковної двадцятки та ревізійної комісії (була відмінена 17 липня 1955 р.). Це дало можливість уповноваженим «... знати детально, хто працює в цих органах і делать отвод лиц, работа которых там нежелательна. Введение регистрации церковных органов и восстановление их прав ограничит единовластие настоятелей церквей и ослабит материальное положение церкви, принизит авторитет духовенства, так как внутрицерковные конфликты и злоупотребления (присвоение средств, растрата, отстранение членов церковного совета и ревизионных комиссий от их обязанностей) станут известны большинству верующих...» [8, 80–81].

Таким чином, уповноважений фактично отримав право контролювати через своїх людей у церковній двадцятці діяльність священника та релігійної громади, що було грубим втручанням держави в справи церкви.

До стримування активності церкви Рада в справах РПЦ залучила навіть саму... патріархію. Так, у листі від 29 серпня 1959 р. голова Ради при РМ СРСР рекомендував уповноваженим в областях, щоб вони через священників стримували потік просьб у вищі інстанції про відкриття церков. Із Московською патріархією було досягнуто домовленості про те, що вона час від часу буде направляти «епархіальным управлением соответствующие указания, цель которых для нас – руками духовенства сдерживать активность церкви». Серед таких «стримуючих» заходів, направлених для обов'язкового виконання епархіальними управліннями на місцях, були: «о паломничестве к так называемым «святым местам», об ограничении совершения церковных служб в период сельскохозяйственных работ, о чтении проповедей только церковного характера, о запрещении пышных с большой свитой разъездов управляющих епархии по церквям, о запрещении священникам обхода домов верующих без их приглашения, о запрещении дотаций монастырям и епархиальным управлениям, о закрытии заочного сектора Ленинградской духовной академии и семинарии, о приеме в духовные учебные заведения учащихся только после отбытия ими действительной службы в Советской Армии, о принятии заявлений о поступлении в духовные семинарии только до августа и о запрещении денежных дотаций духовным учебным заведениям» [8, 170–175].

З метою «остаточної» ліквідації «залишків уніатства» у квітні 1959 р. Рада в справах РПЦ при РМ СРСР прийняла комплекс чергових заходів «по усилению работы» у західних областях. Зокрема, від Московської патріархії Рада вимагала «прекратить выплачивание пенсий семьям униатских священников, если пенсионеры остались униатами, а также прекратить давать помощь на реставрацию и ремонт церквей».

В епархіальних управліннях священники і єпископи повинні були активно «выступать против Ватикана и унии» як під час богослужінь, так і на сторінках «Православного вісника»; «привлекать влиятельных среди верующих и руководства униатов к воссоединению с православием»; «изобличать униатов, продолжающих выполнять требы и монахов-бродяг». Але найголовніше єпископи повинні були

«всячески сдерживать посвящение новых священников... путем отвода кандидатур. Мотивы отвода могут быть самыми разнообразными в зависимости от кандидатур» [8, 76 - 77].

Особлива увага зверталася на абітурієнтів, які бажали стати студентами духовних навчальних закладів. Згідно з умовами вступу, абітурієнт до 1 серпня повинен був подати на ім'я уповноваженого атестат про освіту, рекомендацію священника та епархіального єпископа, довідку органів влади за місцем проживання і з роботи (якщо працював). Отримавши всі необхідні документи від абітурієнтів, уповноважений надсилав про них детальну інформацію до відповідального чиновника в Раду в справах РПЦ, а також в обком і райкоми партії «с тем, чтобы провести соответствующую работу в отношении отказа этими лицами от поездки на экзамены и учебу в духовную семинарию» [8, 5]. Так, у Станіславській області в 1958 р. виявили бажання вступити до Луцької духовної семінарії 15 осіб, але після проведеної з ними «роз'яснювальної» роботи семінаристами стало лише 6 осіб. Наступного року лише 5 осіб виявили бажання вступити до семінарії [8, 5, 98].

Відсутність кваліфікованих кадрів, за словами Станіславського єпископа Йосифа, змушували його «брати на роботу все, що потрапляло під руки» [10, 14], тобто самому добирати більш-менш придатних до цієї роботи людей. Так, у 1958 р. він висвятив 8 осіб [8, 5].

Як стримуючий засіб проти посилення впливу РПЦ влада використовувала й фіскальну систему. Наприклад, у жовтні 1958 р. РМ СРСР прийняла постанову «О налоговом обложении доходов предприятий епархиальных управлений, а также доходов монастырей», згідно з якою посилювався податковий тиск на монастирські та релігійні громади з метою їхнього «банкрутства» і, отже, припинення діяльності [8, 107].

У жовтні 1958 р. відділ пропаганди ЦК КПРС розіслав в обкоми партії доповідну записку «О недостатках научно-атеистической пропаганды», у якій піддав гострій критиці недостатню роботу уповноважених у справах РПЦ та релігійних культурів, особливо в західних областях. Як «недостатня» була відзначена атеїстична робота і в Станіславській області, незважаючи на те, що за 10 місяців 1958 р. було прочитано понад 6,5 тис. лекцій науково-атеїстичного характеру (у тому числі понад 1200 проти уніатів), видано брошуру «Реакційна суть українського буржуазного націоналізму та уніатства», підготовлено методичні рекомендації «Реакційна суть Брестської церковної унії» для міських, районних і сільських активів, опубліковано низку статей із «викриття антинародної діяльності уніатської церкви» в обласній та районних газетах [10, 4].

Таким чином, незважаючи на різноманітні форми й методи, що їх застосовували як центральні, так і місцеві радянсько-партійні органи влади в 50-х рр. XX ст. на теренах Станіславської області (з метою ліквідації «залишків уніатства» та протидії посилення впливу РПЦ на вірян), вони не дали значних результатів, оскільки й надалі продовжувала активно діяти в підпіллі УГКЦ, а під впливом РПЦ перебувала більша частина населення області.

1. Див.: Нагаєвський І. *Католицька Церква в минулому і сучасному Україні*. – Філадельфія, 1950; *Стеблецький С. Переслідування української і білоруської католицької Церкви російськими царями*. – Мюнхен, 1954; Федорів Ю., *Історія Церкви в Україні*. – Торонто, 1967; *Мартирологія українських церков. В 4-х т.* – Торонто, Балтимор, 1987. – Т. 2; *Українська католицька церква: документи, матеріали, християнський самвидав України / Упор. і ред. О. Зінкевич, О. Воронін; С. Мудрий, ЧСВВ. Нарис історії Церкви в Україні*. – Рим, 1990 та ін.
2. Див.: *Одинцов М. Хождение по мукам 1939 – 1954 годы // Наука и религия*. – М., 1990. – № 8.; *Шкаровский М. Русская православная церковь при Сталине и Хрущеве: государственно-церковные отношения в СССР в 1939 – 1964 годах*. – М., 1999.
3. Див.: Білас І. *Репресивно-каральна система в Україні. 1917 – 1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз*. – Кн. 1. – К., 1994; *Береславський М. З історії Української греко-католицької церкви*. – Львів, 1992; *Єленський В. Державно-церковні взаємини на Україні (1917 – 1990)*. – К., 1991; *Лисенко О. Історія Православної Церкви в Україні*. – К., 1997; *Сергійчук В. Нескорена Церква. Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу*. – К., 2001; *Марчук В. Церква, духовність, нація. Українська Греко-Католицька Церква в суспільному житті України ХХ ст.* – Івано-Франківськ, 2004.
4. *Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО)*. – Ф. Р-584. – Оп. 1. – Спр. 101.
5. *Сергійчук В. Нескорена Церква. Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу*. – К., 2001.
6. *Сергійчук В. Греко-католицька церква в 1944 – 1973 рр. // Укр. іст. журн.* – 1999. – № 1.
7. *ДАІФО*. – Ф. Р-389. – Оп. 1. – Спр. 18.
8. *ДАІФО*. – Ф. Р-389. – Оп. 1. – Спр. 19.
9. *О религии и церкви: Сборник высказываний классиков марксизма-ленинизма, документов КПСС и Советского государства*. – М., 1981.
10. *ДАІФО*. – Ф. Р-389. – Оп. 1. – Спр. 20.

І. М. Романюк

Проблеми сільської школи України в кінці 50 – середині 60 років ХХ століття

Соціально-економічні й суспільно-політичні процеси в кінці 1950-х на початку 60-х рр. ХХ ст., відіграючи важливу роль у новітній історії України, безпосередньо впливали на діяльність загальноосвітньої школи. Сфера освіти невід’ємна від духовних цінностей народу, а її успішний розвиток – вирішальний чинник економічного та соціального зростання держави. У системі освіти загальноосвітня школа є найціннішим скарбом кожного народу. Вона становить фундамент освіченості нації й визначає престижність країни. Ступінь розвитку національної культури залежить насамперед від змісту діяльності школи.

Без всебічного і об’єктивного висвітлення історії шкільництва на селі не можна відтворити цілісної історичної картини періоду, що досліджується. Аналіз проблем сільської школи допоможе заповнити істотні прогалини в історіографії сільської загальноосвітньої школи періоду “відлиги”.

Актуальність цієї теми посилюється тим, що в історичній науці ще існують упереджені оцінки багатьох аспектів діяльності загальноосвітньої школи на селі. Це стосується шляхів та темпів зростання освіти після реформи школи 1958 – 1959 рр., малокомплектності сільських шкіл, організації навчання та виховання сільських учнів, забезпечення сільської школи вчителями в умовах партійно-ідеологічного тиску.

Стан освіти на селі впродовж минулих років привертав увагу багатьох фахівців.

Питання про раціональне розширення шкіл особливо гостро постало у зв’язку зі зменшенням контингенту учнів. Так, у 1964 р. у сільських школах навчалось 3,5 млн. учнів, порівняно з 1950 р. їхня кількість зменшилася приблизно на 1 млн. осіб [13, 5; 14, 22].

Так звана політика раціоналізації розміщення сільських шкіл часто зводилася до необґрунтованого закриття навчальних закладів, а за методами і своєю суттю нагадувала боротьбу з “неперспективними” селами. Багаторічна кампанія із ліквідації “неперспективних” сіл призвела до втрати в українському селі (лише протягом 1950 – 1965 рр.) понад 3660 загальноосвітніх шкіл [12, 163]. Такий процес тривав і в наступні роки.

Унаслідок цього в окремих областях збільшилася чисельність колгоспів і радгоспів, що не мали на своїй території навіть початкової школи.

Серед малокомплектних шкіл чи не найбільшим був кадровий дефіцит спеціалістів. Сільська школа, а до того ж малокомплектна, як правило, не приваблювала молодих спеціалістів. Перебороти труднощі сільського життя часто не під силу навіть багатьом сільським жителям. Зазвичай, виявлялося небагато охочих пов’язати свою долю з маленьким селом, де школа – кілька кімнат на кілька учнів.

Школа, у тому числі малокомплектна, опинилася в повній ізоляції. Вона вимушена була самостійно вирішувати поставлені перед нею загальнодержавні завдання. Із багатьох причин освітній заклад залежав від доброї волі сільських рад і керівників господарств, що, як свідчить практика, здебільшого ігнорували його існування.

Із погляду зацікавленості сільського населення, малокомплектні школи мали неабияке значення, бо їхня дислокація визначалася, як правило, історично складеним розселенням жителів села. Спроби укрупнення сільських шкіл із метою економії коштів на їхнє утримання нерідко були непродуманими і здебільшого мали негативний ефект скорочення мережі сільських шкіл, що призвело до відтоку населення з малих сіл і до загострення проблеми трудових ресурсів.

Для забезпечення умов розвитку загальної шкільної освіти було створено школи продовженого дня і школи з групами продовженого дня. Таке завдання формулювалося в Законі про школу 1959 р. і конкретизувалося у постанові від 15 лютого 1960 р. “Про організацію шкіл з продовженим днем”. Відповідно до „Закону України про школу”, у республіці створювалося 165 шкіл з продовженим днем навчання [16, 18]. Уже на осінь 1961 р. в Україні школами і групами з продовженим днем було охоплено 177,4 тис. учнів [17, 29].